

UOT: 811. 512. 162.

TÜRK MƏNŞƏLİ TƏXƏLLÜSLƏR VƏ ŞƏRQİ SLAVYAN AD SİSTEMİNDƏ YERİ

Minaxanım Nuriyeva Təkləli
Filologiya elmləri doktoru, professor
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Bakı, Azərbaycan
proftomris@gmail.com
Orcid: 0000-0002-4985-813

Xülasə

Məqalədə rus dilindəki türk elementləri çox qədim tarixdən o dilin bütün semantik qruplarına, terminologiyasına və onomastik sistemə də nüfuz etdiyi göstərilir. Yazıda məqsəd rus müəlliflərinin istifadə etdiyi türkmənşəli təxəllüslərin bir çox xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaqdır. Aydın olur ki, rus o cümlədən Ukrayna, Belarus cəmiyyətində təxəllüslərə maraq və meyllərin səbəbi müxtəlif olmuşdur. Burada türkmənşəli təxəllüslərin geniş və davamlı şəkildə işlədilməsi halları bir neçə səbəblə bağlı idi. Bu ən çox türk xalqlarının dilləri, tarixi, etnoqrafiyası sahəsində çalışan alimlərin, yazıçıların türk xalqlarının tarixinə, dilinə və türk sivilizasiyasına böyük maraqları ilə əlaqədardır. Bir sıra böyük şəxsiyyətlərin türk yer, şəxs adından təxəllüs kimi istifadə etmələri onların etnik mənşəyinin türklərlə bağlı olması səbəbindən doğur. Bundan başqa bir də rus ziyahlarının - sənət adamlarının, xüsusən mətbuat işçilərinin ekzotik adlara meyli ilə bağlıdır. Rus dilində mövcud olan türkiyəli adları kimi, türk ölkə və şəhər adları arasından, bədii personaj adları arasından seçilərək işləndirilirdi. Məqalənin bir əhəmiyyəti də ondadır ki, mövzu az öyrənilmiş sahəyə həsr olunmaqla Şərqi Slavyan dilərindəki türkmənşəli sözlərin həmin dillərdə mövqeyini, yerini tam şəkildə bərpa edir.

Açar sözlər: təxəllüs, türkmənşəli sözlər, şərqi slavyan, rus müəllifləri

A PSEUDONYM OF TURKIC ORIGIN AND THEIR PLACE IN THE SYSTEM OF EAST SLAVIC NAMES

Minakhanım Nuriyeva Tekleli
Doctor of philological sciences, professor
Azerbaijan State Pedagogical University
Baku, Azerbaijan

Summary

The article shows that Turkish elements in the Russian language penetrated all the semantic groups, terminology and onomastic system of that language since ancient times. The purpose of the article is to reveal many features of pseudonyms of Turkic origin used by Russian authors. It is clear that the reasons for the interest and tendencies in pseudonyms in the Russian, Ukrainian and Belarusian society were different. here were several reasons for the widespread and continuous use of pseudonyms of Turkic origin. This was mostly related to the great interest of scientists and writers working with the languages, history, and ethnography of the Turkic peoples in the history, language, and Turkish civilization of the Turkic peoples. The fact that a number of great personalities used the name of a Turkish place or person as a pseudonym arose because their ethnic origin was related to the Turks. Another thing was related to the tendency of Russian intellectuals - artists, especially press workers - to exotic names. Such names could be selected from among the Turkish country and city names, as well as from the names of artistic characters, just as they were taken from Turkisms existing in the Russian language. One of the importance of the article is that it fully restores the position and place of words of Turkic origin in East Slavic languages by dedicating it to a little-studied field.

Key words: pseudonym, Turk origin, East Slavic, Russian authors

ПСЕВДОНИМ ТЮРКСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ И ИХ МЕСТО В СИСТЕМЕ
ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ИМЕН

Минаханум Нуриева Теклели
Доктор филологических наук, профессор
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет
Баку, Азербайджан

Резюме

В статье показано, что тюркские элементы в русском языке с древнейших времен проникли во все семантические группы, терминологию и ономастическую систему этого языка. Цель статьи заключается в выявлении многих особенностей псевдонимов тюркского происхождения, используемых русскими авторами. Известно, что причины интереса и тенденции к псевдонимам в русском, украинском и белорусском обществе были разными. Причин широкого и постоянного использования псевдонимов тюркского происхождения было несколько. Во многом это было связано с большим интересом ученых и писателей, занимающихся языками, историей и этнографией тюркских народов, к истории, языку и тюркской цивилизации тюркских народов. Тот факт, что ряд великих личностей использовал в качестве псевдонима название турецкого места или лица, возник из-за того, что их этническое происхождение было связано с тюрками. Другое дело было связано со склонностью русской интеллигенции — художников, особенно работников печати — к экзотическим именам. Такие имена могли быть выбраны из числа тюркских названий страны и города, а также из имен художественных персонажей, подобно тому, как они брались из существующих в русском языке тюркизмов. Одно из значений статьи состоит в том, что она полностью восстанавливает положение и место слов тюркского происхождения в восточнославянских языках, посвятив ее малоизученной области.

Ключевые слова: псевдоним, тюркское происхождение, восточнославянские, русские авторы.

Aktuallıq. Şərqi Slavyan dillərindəki Türk mənşəli sözlər bu dillərin leksikasının demək olar ki, bütün sahələrinə yayıldığı kimi onomastik sisteminə də nüfuz edə bilmişdir. Məqalədə ümumişlək sözlər səciyyəsinə Rus dili leksikasında möhkəm yer tutmuş Türk dillərinə məxsus sözlərin iştirakı ilə yaradılmış ədəbi təxəllüslərin formalaşma üsulları, bu dildə və Şərqi Slavyan xalqları tarixində yeri, dilin antroponimik sistemində mövqeyi ilk dəfə araşdırmaya cəlb olunmuşdur.

Annotasiya. Məqalədə Rus yazışı və şairlərinin, habelə elm, mədəniyyət xadimlərinin istifadə etdiyi türk mənşəli təxəllüslərdən, onların bir sıra işlənmə özəlliklərindən bəhs olunur. Araşdırma nəticəsində aydın olur ki, bu təxəllüslərin istifadə olunması xüsusi məqsədlərlə bağlıdır; əsasən Türk xalqları ilə bağlı fəaliyyətdə seçilmiş mövzular müəllifin həmin məsələlərə bələdliyini göstərir.

Metod. Məqalədə təsviri, tarixi-müqayisəli və müasir dilçilik metodlarından istifadə edilmişdir.

Giriş. Türk xalqları dünyanın bir çox mədəni xalqları ilə sıx və davamlı münasibətlər qura bilmişdir. Bu faktır. Odur ki, Türk etnosunun, dillərinin qədim və aparıcı mövqeyini işıqlandırılmaqla yanaşı, mütləq onun digər xalqlarla olan əlaqələri də önə çəkilməlidir. Bizi düşündürən nöqtə bu münasibətlərin canlılığı və bu təmasın yaxınlığıdır. Rus dilindəki Türk elementləri Türk-Slav xalqlarının qədim və zəngin münasibətləri fonunda inkişaf etmiş davamlı bir prosesin nəticəsidir. Zaman-zaman irəliləyən Rus-Türk əlaqələri və münasibətləri nəticəsində türk mənşəli sözlər çox- çox əvvəldən Rus dilinin bütün semantik qruplarına, terminologiyasına və onomastik sisteminə nüfuz etmişdir. Bu mövzunun araşdırılması nəticəsində bir daha əmin olursan ki, Rus dilinin onomastik sistemi özü belə bu təsirdən kənar qala bilməmişdir. Belə ki, Rus soyadlarının mühüm bir qismini – onun mühüm hissəsini Türk mənşəli soyadları təşkil edir [7,23]Bu xüsusiyyətə böyük əhəmiyyət verən Nikolay Baskakov Rus dilindəki sanballı Türk onomastikasının, xüsusən antroponimlərinin öyrənilməsi təkcə linqvistlər üçün deyil, tarixçilər üçün də böyük əhəmiyyət kəsb edir [1, 5-6] deməklə fikrimizi həqiqətən həmin hadisənin dərin tarixi köklərinə

yönəldir. Bu baxımdan diqqəti cəlb edən əsas məsələlərdən biri və ya birincisi müxtəlif dillərə məxsus olan Rus və Türk dillərinin münasibətidir: Türk dillərinə məxsus sözlərindən Rus aydınlarına təxəllüs olaraq yararlı olmasıdır.

Türk sözləri slavyan dilinə və beləliklə də Rus dili leksikasının bütün sahələrinə, eləcə də onomastik sisteminə də keçmiş, geniş yayılmışdır. Tarixçi-filoloq Nikolay Baskakovun göstərdiyi kimi, türk dillərinin Şərqi Slavyan dillərinə nüfuzu qeyri-adi dərəcədə çoxşaxəlidir. Əslində bu dillərdəki Türk onomastikasını – xüsusi adların öyrənilməsi təkcə dilçilər üçün deyil, həm də tarixçilər üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. [1, 5]. Bu məqsədlə Rus dilində Türk mənşəli təxəllüslərin etimoloji yöndən araşdırılmasını gərəkli hesab etdik. Çünki, “Rus dilində türk sözlərinin aşkarlanması, tədqiqi və lüğütləşdirilməsi bu sözlərin Rus dilində ən erkən dövrlərdən bu günə kimi fəal işlənməsini və bu dil vahidlərinin potensial imkanlarını, habelə digər dil sistemlərində güclü mövqə tutmasını, mənimsədildiyini təsdiq edir. [2, 283]. Göründüyü kimi, Rus dilindəki Türk sözləri arasında Türk mənşəli soyadlar güclü təbəqə təşkil etdiyi kimi, rusların tarixi şəxsiyyətləri – yazıçıları, alimləri, siyasi və ictimai xadimləri tərəfindən Türk təxəllüslərindən istifadə edilməsi də geniş yayılmışdır. Fikrimizcə, tədqiqata cəlb olunmuş Rus soyad və təxəllüslərinin yaranma və işlədilmə yollarının müəyyən edilməsi onların yaratdığı Türk mənşəli sözlərin həmin mühitdə tam mənasıyla başa düşülən vasitələr sırasında olduğunu göstərir.[7,209] Rus dilində əsrlər boyu yaşamış Türk sözləri bu dilin mənşə etibarını ilə öz sözləri ilə bir sırada təxəllüs kimi işlənməmişdir: bazar– Bazarov, tarakan– Tarakanov, arkan - Arkan, arsin-Arşinov, atlas–Atlas, karandaş–Karandaş. , kurqan–Kurqanov, almas –Almaz, baqatur–Baqatur,esaul- Esaul, arbuz– Arbuzov, bayar-Bayar, kaftan–Kaftanov, izyum – İzyumov, kumaç– Kumaçov, tütün– Tütüncüoğlu, kolpak–Kolpakov, urman – Urmanov, tuqay-Tuqay, tuman – Tumanov, .apka- Şapkin, şalaş – Şalaşkin...[7,210]

– Rus dilində arxaikləşmiş türkişlərdən təxəllüs olaraq istifadə edilmiş: Talanov, Tamga, Tesakov, Uşkuynik, Tolmaçev, Tarxanov, Murzin, Ertaul, Seunşik, Nabatov, Ulan, Sayqatski (saygat-sivgat “harb kəməti, trofey”), Sagaydaçni, Sazandar, Rında, Divov, Sardar, Şlıkova, Yüzbaşeva, Çumak, Esaul, Baratov, Arşinov, Erlıkov...

– Canlı Rus ağızlarından alınmış Türk sözlərdən yaranan yapma adlar. Bellə adların ən çox ekzotik etkilər yaratmaq məqsədi ilə işləndiyi güman olunur: Sarınçı, Barança, Biçara, Yok, Aziz, Kara, Kardaşov, Belmesov, Bul-Bul Murza, Kaçalov, Tugan, Çınarık, Çekalov, Duvannıy, Yamanov, Yalquzidze, Ulusnik, Taz Başı, Bazıkin, Baykuş, Kaçalov, Tımiş, Tanış, Haberdar, Çınarin,Çelişev, Çağılgan(“kıvılcım”), Sırtlanov, Salamatov, Şışov, Alim(nadan, savadsız), Bilik (Masalcı), Burkun (“Deyingən”), Bestalannıy(“talan”sözündən) ...

– Türk tarixi şəxsiyyət adlarından təxəllüs üçün istifadə olunmuşdur: Konçak, Yagmurça, Aksak Timur, Kuçum, Kazi bek, Kantemir, Abaqa, Abaginski, Mirza Turgen, Baydar, Sadık Paşa, İtlar, Eruslan, Orkan, Şax Aziz, Yasar bek, Uşakov, Leylixanov, Celalettin, Burunday, Kuluntay, Berendey, Ugadaev ...

– Türk şəxs adları Rus yazıçılarının təxəllüslərinə dönüşmüşdür. Bu zaman adlar üçün yaygın Türk adları seçilmişdir: Ali, Alyar, Leyla, Aladin, Mustafa, Mansur, Bulat, Enver, Saib, Kazem, Nadir, Alikber, Agacanova, Babacanov, Nur, Nazim, Kızıl, Oluk, Kılıç, İrimbet, İnsar, Zuleyxa Ferrux, Gülnar...

–Türk yer adlarından yaranan Rus təxəllüsləri: Karadakski, Kuban, Karamışev, Araksov, Arazi, Altayski, Angarov, Angarski, Arazi, Bakinski, Baydarov, Baykalov, Baş Kurt, Hamar-Dabanov, Hamadanski Aleksandr, Arabat, İrkutov, Sın İrtışa (İrtiş oğlu), Samarin, Sarıkamışski, Stambulin, Türkestanski, Taşkendski, Terek, Xatunski, Xvalinski,Çesmenski, Uralov, Saksakanski, Samarin, Simbirski, Sibiryak, Sayanov, Seuk-Su, Aldanov, Sucanski ...

–Türk soy, millət adlarından Rus təxəllüsləri yaradılmışdır: Peçenek, Berendey, Hazar, Hvalinsk, Avarova, Kuban, Uzbek, Tatarov, Turçaninov, Kazak, Kirgizov, Baş Kurt, Kuban, Çerkasin, Çagat, Kumanin, Skif, Bulgarin, Bolgarski ...

–Türk kökənli titul və ünvanlarından: Şax, Şaxovski, Aga, Bek, Xanova, Şelebi (Çelebi), Oyunski(oyun “şaman”), Murza, Tarxanov, Çabanski, Turxanov, Sultanzade, Kagan, Sanin, Sardar,

Kafur Aga, Baş Efendi, Kan Temir, Karbalay Raxim aga, Koçubey, Kanev, Kalif, Kazı bek, Kaysarov, Kiçibey, Koşevoy, Erke, Boyarski, Boyarkov...

– Türk kökənli Rus soyadları bir də təxəllüslər olaraq istifadə olunmuşdur: Toporkov, Tumanski, Çekmaryev, Çebotıryev, Çubarov, Kirpiçev, Almazov, Epançin, Kolçak, Karavaev, Arbuzov, Karaulov, Kumaç, Karmanov, Karauloda, Balakirov, Baklanov, Balalaykin, Bars, Barışeva, Basmanov, Bulgakov, Baskakov, Tolmaçev, Sablin, Safyanov, Tarakanov, Tanayev, Taranov...

Əvvəla deyək ki, təxəllüslər ədəbi cəmiyyət və təşkilatlarda soyadlara nisbətən daha geniş istifadə olunur və sürətlə yayılırdı. Amma onu da qeyd edək ki, onlardan bəziləri yalnız daima deyil, şəraitə uyğun – yazışmalarda, polemik söhbətlərdə və s. istifadə olunurdu. Müvafiq olaraq, təxəllüslərdən istifadə zamanı iki hal müşahidə olunur: müəllifin bütün yaradıcılığı müddətində istifadə etdiyi təxəllüslər olduğu kimi, konkret mövzuya aid olan və ya məhdud ərazidə işlənən təxəllüslər də vardır. Məsələn, Rus tanınmış yazıçısı Aleksandr Kuprin ailə məktublarını öz xristian isminin Şərq tərzindəki variantı olan İsgəndər adıyla imzalayırdı. Yazıçı Maksim Qorkinin də daimi təxəllüsü Qorki “Acı” olsa da onun bahadır Eruslan// Eraslan//Arslan adıyla imzaladığı əsərləri də olmuşdu [3, 212]. Qorkinin gənclik illərində ilk yaradıcılıq örnəklərinə atdığı imzalar içində Başlık adı da vardı. Bildiyimiz üzrə Rus dilindəki Türk kökənli dil elementlərindən olan başlık sözünün bir sıra mənaları vardır: başlık– üst geyimin başı qapadan papaq biçimli qismi, kapüşon və başlık: ataman, başqan, ağsaqqal demektir. Bunlardan əlavə gələcək “proletar ədibimiz” Volqa çayı sahillərində çapovulçu ataman Başlık isimli qaçaq barədə də çox əhvalatlar eşitmiş, bunlar gənc sənətkarı möhkəm təsirləndirmişdi. Nəticədə, hüsni-rəğbət bəslədiyi adı özünə təxəllüs olaraq alıb kullanmışdı. [3, 96; 7, 61-62]. Təxəllüslərə münasibətdə şair Lermontov bir elə də fəal olmamışdır. Amma bəzi şeirlərini “qr. Diyarbekir” (yəni, Diyarbəkir vətəndaşı”) imzası ilə imzalamışdı [3, 212]. Bu imza o illərdəki Rus-Türk müharibəsi və Rus hökumətinin Qafqaz ölkələrində uzun illər sürdürdüyü işğalçı savaşları sonuclarında gənc şairin yeni ölkələr və yeni mövzulara ilgisini əks edir, daimi xarakter alan Rus-Türk münaqişələri üzündən belə adlar artıq uzaq, anlaşılmaz adlar deyildi. Yadlıqlarını, özgəliklərini saxlamaqla hər gün eşidilən, cəmiyyətə tanış sözlər idi.

Seçdiyi imza altında ideyasını, məqsətini həyata keçirən yazıçı ictimaiyyət içində çox zaman təxəllüsü ilə tanınır: Ünlü Ukrayna-Rus dramaturqu və səhnə sənətkarı Saksakanskinin (Saksakan-yazıçının doğulduğu qəsəbənin adı) əsil adı Panas Tobileviçdir (1859-1940). Tarixi əsərlər müəllifi Dmitri Petrov (1900-1977) özünün Biryuk təxəllüsünü ömrü boyu soyadı səviyyəsində işlətməmişdi. [3,194] Rus dilində Türk sözü biryuk iki mənə daşımaqdadır: bürü, qurd; tənha adam, yalnızca [6,1,159; 1,234]; (Факер,1,168) Və yaxud, Leyla təxəllüsü ilə tanınan Rus yazıçısı və tərcüməçisi Ahmatova Lizavetadır (1820-1904). [6. 2,115]; Rus aktyoru Vasili Şveruboviç (1875-1948) yalnız Kaçalov (kaçal “keçəl, dazbaş”) adı ilə tanındı və bu soyadını ömürlük işlətdi. Kaçalov kimi Kaçalkin və Kaçal soyadları da canlı Rus ağızlarındakı Türk kökənli sözlər əsasında yaradılmışdı. [6, 2, 58, 17, 44].

Rus dilindəki Türk təxəllüslərinin böyük bir qrupu sənətkarın mənşəyinə görə bağlı olduğu türk soyları - əcdadlarının adı təşkil edir. Dediğiniz odur ki, xüsusən qırçaq-slavyan münasibətləri dövründə ruslara qaynayıb qarışan türk Buninlərinin nümayəndəsi, Nobel mükafatı laureatı Rus yazıçısı İvan Bunin ilk məqalələrini Çubarov imzası ilə “Orlovski vestnik” jurnalında dərc etdirmişdi. Bu müəllifin anasının soyadı idi: Çubarovlar da Buninlər kimi türk əsilli idilər. Onun çubar soyadı “çopur, ala-bula, xallı” sözü ilə bağlı idi. [8, 1895:3., 2153, 2185; 6. 3, 239; 4, 4.,375]. Bir daha məsələni dəqiqləşdirsək, türk imzalarına artan meyl sonradan xristianlaşdırılan qeyri-rus: çuvaşlar, sakalar, çeremis, mordva, udmurlar arasında geniş vüsət almışdı [8, 10]

Məşhur rus yazıçısı Aleksey Tolstoy yaradıcılığının ilk illərində Mirzə Turgen təxəllüsündən istifadə edirdi; anası Turgenevlərdən idi. Məşhur Rus ailələrindən olan bütün Turgenevlərin, o cümlədən böyük Rus yazıçısı İvan Turgenyevin (1818-1883) ulu babası, 1440-cı ildə xristianlığı qəbul edən Qızıl Orda xanı Turgen Murza idi. Adın kökündə türk-moğol mənşəli “iti, coşqun, dəlisov” mənasında turgen sözü dururdu. [1,155; 7.119]. Bu nümunədən çox gətirmək olar. Tarixi mənbələr Rusiya dövlətinin tarixində mühüm rol oynamış Knyaz Qolitsinlərin əslən Bulqak xandan törəmiş olduqlarını göstərir. Rusiyaya böyük dövlət xadimləri bəxş etmiş bu ailədən olan yazıçı

Nikolay Qolitsin (1794-1866) ədəbi-bədii yaradıcılığında Bulqak “narahat, çılgın adam, dəli” təxəllüsü özünə götürür. [6.1, 172;1, 48]

Çox məşhur rus şairi Anna Axmatovanın əsl soyadı Qorenko, ər soyadı isə Qumilev idi. Lakin bunlara məhəl qoymayaraq anasının qızlıq soyadını istifadə etməyə başladı. Anasının soyadı ulu babası Ahmat xandan gəlirdi. Bəzi mənbələr şairin 17 yaşı tamam olan kimi rəsmi soyad kimi Ahmatova götürdüyünü yazmışdı. Şairin bir ömür boyu istifadə etdiyi və məşhurlaşdığı Ahmatova soyadı o qədər geniş yayılmışdı ki, onun əslində təxəllüs olduğuna kimsəni inandırmaq çətin idi. Böyük Rus şairi və dövlət adamı olan Qavriil Derjavin (1743-1816) özü bilərəkdən “Potomok Atilli” (Atılanın varisi) və “Jitel reki Ra” (Ra çayı sakini) təxəllüslərini işlədirdi. Öz türk əsil-nəsəbini bilir, şeirlərində bunu yarı zarafat, yarı kinayəli tərzdə qeyd edirdi. Derjavinin Altın Orda əyanlarından olan Bagrı Mirzənin nəslindən olmasını tarixçilər də, filoloqlar da, eləcə də şairin bioqrafları da dönmədən təkrar etmişdilər. 1773-cü ildə özünün ilk odalarını belə imzalamıştı. Ama ona şöhrət və uğur gətirən “Felitsa” mədhiyyəsini “Tatar Murzası” adı ilə imzalayırdı [8,5]

Təxəllüslərdə işlənən Türk sözləri Rus mühitində başa düşülən, əsrlər boyu işlənən və yenə bu dilin lüğət tərkibində indi də sabit yer tutan sözlər idi: Şater-Şatrov, kirpiç- Kirpiçev, çulok- Çulkov, karman – Karmanov, Karmannikov, kalaç - Kalaçev, kalita-Kalitin, barış- Barışevski, Barışeva, barsuk - Barsukova, bars - Barsov, arşin - Arşinov və s. 17-ci əsr böyük dövlət adamı Erofey İvanov “Almaz” ləqəbilə məşhur idi [1,44]. Bu ləqəb - ad getdikcə onun rəsmi soyadına çevrildi. Kononovun bildirdiyinə görə o, saflıq, möhkəmlik və əzəmət rəmzi olan “Almaz” ləqəbini özünün gözəl keyfiyyətlərinə görə qazanmışdı [5, 23]. Onun müasiri səyyah Adam Oleari onunla görüşmüş, ağına, istedadına heyran qaldığı bu adamdan hər yerdə “Almaz” deyə bəhs etmişdi.

XIX əsrin sonlarında fəaliyyət göstərmiş qəzetçi Lev Dmitriyev özünün Lev adının Türk qarşılığı olan Arslan adını təxəllüs olaraq götürmüşdü [6. 1,110], eləcə də Volkov İvan (volk “qurt, börü”) Biryukov [1,234; 4.1, 168], Ukrayna tarixçisi və etnoqraf Draqomanov Mixail isə dilmanc adının Avropalaşmış soyadını tatarcadakı tolmaç sözüylə əvəz etməklə Tolmaçev [6. 3,170; 4. 4, 72] təxəllüsü altında yazıb yaratmışdı.

Seçilmiş Türk təxəllüsü çox vaxt peşə ilə əlaqələndirilirdi. Tanınmış Şərq etnoqrafı Osip Senkovskinin yazılarında “Tütüncüoğlu Mustafa Ağa” təxəllüsünü götürməsinin səbəbi onun şərqşünaslıq fəaliyyəti ilə bağlıdır. [3, 212] Məşhur türkoloq Qordlevski, “Türk”, etnoqraf Maslov “Alim” (Bilgin) ləqəbini daşıyırdı. Burlak (təmiz sular da çay gəmilərini çəkən fəhlə; dənizçi) təxəllüsü daşıyan aktyor Andreyev əslində gəncliyində gəmidə işləyirmiş. Rus şairi Kurocgin öz sənətinə görə həkim olduğu üçün yaradıcılığında “Həkim”, “Həkimov” soyadını daşımışdır. Etnoqraf - yazıçı Mitropolskinin qullandığı Ak Baş, Ak Başev (“Ağ baş türklərin təmiz qırılmış başlarına işarədir (Радлов I,90), Çuvaş şairi Nikolay Polorusovın Şelebi (Çelebi) təxəllüsü, əsas sənəti arxeoloq olan yazıçı Obruçevin Aksakal, yazıçı Potoskuyevin Baykuşev təxəllüsündən istifadə etməsi (Baykuş adının mənası isə Rus dilində “yoxsul, dilənçi”) (Türk dillərindəki yoxsulluk, miskinlik simvolu olan baykuş sözü ilə əlaqədardır [9.1,424; 4.1,107; 6. 1,143] hamısı onların məsləki və xidməti işi ilə əlaqədar olaraq seçilmişdi. Rus xalq artisti Nabatov (əsl adı Turovskidir (1896-1977) bu təxəllüsdən istifadə etməsi, cəmiyyətə borcu, xidməti ilə bağlı idi. (əsl ərəb) nabat rus dilində “dəvət, çağırış, həyəcan rəmzi” mənasını verirdi. Bu təxəllüs onun həyat borcunu, məqsədini və borcunu açıq şəkildə ifadə edirdi. Estrada sənətkarı idi, beynəlxalq mövzularda şeirlər oxuyurdu. O, ömrü boyu Nabatov soyadı ilə məşhurlaşdı. Türkcə (əsl ərəb) nabat sözü rus dilində “dəvət, çağırış, həyəcan işarəsi” mənasını verirdi. Bu təxəllüs onun həyat yolunu, məqsədini və borcunu açıq şəkildə ifadə edirdi.

Müşahidələrimiz göstərdi ki, ədəbi-bədii ləqəb-təxəllüsün böyük bir hissəsi həmin şəxsin yaradıcılığına, fəaliyyət sahəsinə, daha doğrusu, sənətinə, peşəsinə, məşğuliyyətinə münasibətdə seçilmişdir. Bu niyyətlə az əvvəl göstərdiyimiz nümunələrə yenilərini əlavə edə bilərik. Bütün bunlar həmin şəxsiyyətlərin türk xalqlarının dərin və köklü etnoqrafik və tarixi incəliklərindən asılı olduğunu göstərməkdədir. Ədəbi iş təcrübəsi nəticəsində aydın olur ki, təxəllüslərdən istifadənin səbəbləri daha çox siyasi şərait və senzura şərtləri ilə bağlı olmuşdur: Sənətkarın şəxsiyyətini, kimliyini tamamilə gizlətmək, onu hər cür şübhələrdən uzaq tutmaq: 1842-ci ildə “Biblioteka dlya çtenie” jurnalında yayınlanmış “Qafqazda saxtakarlıqlar” romanında buradakı yüksək məmurların

Dövlət xəzinəsini çalıb-çapıb talan etmələri və s. açıq şəkildə nümayiş etdirildi. Əsərlə tanış olan çar I Nikolay Çernişevdəki hərbi nazirdən heyrətləndi: deməli, biz Qafqazı tanımırışıq; bu müəllif bizim gözümüzü açdı. [3,202] Müəllif isə tanınmamaq üçün romana ekzotik təxəllüslə, Buryatiyada böyük bir dağın adı ilə imza atıb: Hamar Dabanov. Həyat yoldaşının xidməti ilə bağlı Qafqazda yaşayan Laçınova soyadlı qadın da bu təxəllüsü ilə ədəbiyyat tarixinə düşdü. [6. 3, 214; 3,202]. Digərbuna bənzər misal: tanınmış ukraynalı yazıçı, xüsusən də “Azadlıq”, “Novorossiyada qaçaqlar”, “Yandırılmış Moskva”, “Knyajna Tarakanova” kimi tarixi əsərləri ilə geniş şöhrət tapdığında, müəllifini tam məxfi saxlamaq arzusu ilə qadın adından və soyadından istifadə edir. “Sarafanova” (sarafan qədim üst geysinin adıdır) imzalamışdır. [6, IV, 157; 10, 126].

Rus dilində Türk mənşəli sözlər əsrlər boyu işləndiyindən və bu dilin lüğət tərkibində, istərsədə tarixində məlum fakt olduğundan hər bir müəllif asanlıqla öz soyadının, eləcə də adının türkcə qarşılığını təxəllüs kimi. işlədə bilmişlər. Örnək olaraq 19-cu əsrin ortalarında fəaliyyət göstərən yazıçı Dmitriyev Lev Yefrafoviç öz Lev adının türkcə qarşılığı olan Arslan adını təxəllüs olaraq işlətməmişdi [6, I, s.110]. Bunun kimi İ. F. Volkov soyadının tərcüməsi ilə Biryukov (volk “qurd”), dramaturq N. Kvasnikov (kvas “içki”) mənasında olan soyadını türkiyəliyədən - Rus dilindəki içki adı bildirən sözdən yaranan Bragin (türk sözcüyü “braga” kvas dadında içki deməkdir). Sibir yazıçısı Q.S. Məgilnikov (rusca mogila məzar deməkdir) soyadının türkcə tərcüməsi olan “kurqan” sözündən istifadə edərək Kurqanov təxəllüsü götürmüşdür. Ukrayna ədəbiyyatının klassiklərindən olan O. M. Somov öz soyadını (türkcə: som böyükbaşlı balıq) türkcə, digər balıq adı ilə - karas ilə əvəzləmiş, Karasov olmaqla xüsusi təxəllüs götürmüşdür.

Nəticə. Göründüyü kimi təxəllüslərə maraq və meyllənmənin səbəbləri müxtəlif və ciddi mənalı idi. Rus ədəbiyyatında türk mənşəli təxəllüslərin geniş və davamlı şəkildə işlədilməsi halları, görkəmli rus ziyalıların – sənət adamlarının türk xalqlarının tarixinə, dilinə və türk sivilizasiyasına böyük marağının olduğunu bəyan etməklə bir sıra böyük şəxsiyyətlərin adlarının, etnik mənşəyinin türklərlə, türk dili ilə bağlı olduğunu danılmaz faktlarla təsdiqləyir. Məqalənin bir əhəmiyyəti də ondadır ki, Şərqi Slavyan dillərindəki türk mənşəli sözlərin həmin dillərdə geniş yayılma arealının olduğunu ortaya çıxarır.

Ədəbiyyat:

1. Баскаков Н.А. Русские фамилии тюркского происхождения, Баку, Язычы, 1992
2. Бурибаева М. Тюркизмы Русском языке. От вариантов к норме, Москва, Наука, 2014
3. Дмитриев Валентин. Придуманные имена, Москва, Современник, 1986
4. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, (в 4-х т.), Москва, Прогресс, 1986-87
5. Кононов А. Изучения тюркских языков в России, Ленинград, Наука, 1972
6. Масанов Иван. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых, общественных деятелей (в 4-х томах) Москва, Книжная Палата, 1956-60
7. Minaxanım Təkləli. Türkoloji Etüdlər, ADPU-nun nəşri, Bakı, 2022
8. Minaxanım Təkləli. Türk İmzası. Nurlar nəşriyyatı, Bakı, 2006
9. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий, т. 1-4; СПб. 1893-1911

10. Суперанская А.В. История некоторых псевдонимов, - Наука и Жизнь, 1994, №3, s.125-131